

SHEVAGA XOS SO'ZLAR USLUBIYATI

Usmonova Hanifa Davir qizi

“Qashqadaryo ilg’or kasbiy mahorat texnikumi”

Ona-tili va adabiyoti fani o’qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek tilining shevalariga xos bo'lgan so'zlar va ularning uslubiy xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shevaga oid leksik birliklarning badiiy nutqda, og'zaki va yozma nutqda tutgan o'rni, ularning emotsional-ekspressiv bo'yoqlari, milliylikni ifodalashdagi roli keng yoritiladi. Shuningdek, sheva elementlarining adabiy til bilan o'zaro munosabati ham ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Sheva, dialekt, uslubiyat, leksika, adabiy til, nutq, badiiy ifoda, milliylik, til boyligi, ekspressivlik.*

KIRISH

Til – millatning eng muhim belgilaridan biri bo'lib, uning boyligi va rang-barangligi ayniqsa shevalarda yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek tili ham turli hududiy shevalarga ega bo'lib, ular tilning tarixiy rivojlanishi, xalqning turmush tarzi, madaniyati va urf-odatlarini bilan chambarchas bog'liqdir.

Shevaga xos so'zlar tilshunoslikda dialektal leksika deb yuritiladi. Bu so'zlar ma'lum bir hududga xos bo'lib, umumxalq adabiy tilidan farq qilishi mumkin. Ularning uslubiy ahamiyati esa ayniqsa badiiy adabiyotda, xalq og'zaki ijodida va kundalik nutqda yaqqol seziladi.

Mazkur maqolada shevaga xos so'zlarning uslubiy xususiyatlari, ularning nutqdagi vazifalari va qo'llanish doirasi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Sheva va dialekt tushunchasi

Sheva – tilning ma'lum hududga xos bo'lgan ko'rinishi bo'lib, u fonetik, leksik va grammatik jihatdan adabiy til me'yorlaridan farq qiladi. Dialekt esa kengroq tushuncha bo'lib, bir necha shevalarni o'z ichiga oladi.

Ma'lumki, Turkiy xalqlar deyilganda 40 dan ortiq bir-biriga qardosh bo'lgan, millat va elatlar tushuniladi. Ularning har bir o'z tili, madaniyatiga ega, shunday ekan har bir tilning o'ziga yarasha tuzilishi, etimologiyasi hamda, o'rganishimiz uchun asos bo'lgan, shevasi bilan o'zga tillardan harakterli hisoblanadi.

Ozbek tili boshqa turkiy tillardan ko'p shevaliligi bilan farqlanadi.

O'tgan tarixiy davr ichida o'zbek shevalari to'xtovsiz taraqqiy etdi. Uning taraqqiyot tarixi va hozirgi davrni tushunish va izohlashda sheva, dialect, lahja degan terminlar qo'llaniladiki, ularning lug'aviy va terminologik ma'nolarini bilish albatta zarurdir. O'zbekiston hududidagi jami 14 ta viloyatlarning har birini, o'ziga yarasha turlicha shevalari mavjud.

Bu esa tilimizning yanada boyishiga bevosita ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Bunday shevaga hos bo'lgan so'zlarning ba'zilari o'zbek tili izohli lug'atidan joy olgan, bevosita

bunday so'zlarni adabiy tilga ko'chgan so'zlar ekanligini hamda tilimiz taraqqiyoti lug'at sostavi boyishiga asos bo'layotganini bilish mumkin.

Masalan: “kelayapti” (adabiy til) – “kevotti” (sheva)

“yaxshi” – “yahshi”, “yaxshiya”

Bu kabi farqlar tilning tabiiy rivojlanish jarayonini ko'rsatadi.

2. Shevaga xos so'zlarning leksik xususiyatlari

Shevaga oid so'zlar quyidagi xususiyatlarga ega:

a) Hududiylik

Har bir sheva ma'lum geografik hudud bilan bog'liq:

- “g'ov” (to'siq)
- “piyola” o'rniga “kosa” ishlatilishi

b) Variantlilik

Bir tushuncha turli hududlarda turlicha ifodalanadi:

- “kartoshka” – “bulba”, “karto'shka”
- “tarvuz” – “qovun” (ba'zi joylarda chalkash qo'llanadi)

c) Arxaiklik

Ba'zi sheva so'zlari qadimgi til qoldiqlari bo'lishi mumkin:

- “andava”
- “bo'yarak”

3. Sheva so'zlarining uslubiy vazifasi

Shevaga xos so'zlar nutqda bir necha muhim uslubiy vazifani bajaradi:

a) Milliy kolorit yaratish

Badiiy asarlarda sheva so'zlar qahramonning kelib chiqishini, yashash muhitini ko'rsatadi.

Masalan:

Qishloq hayotini tasvirlashda sheva so'zlardan foydalanish asarga jonlilik beradi.

b) Obrazlilikni kuchaytirish

Sheva so'zlar nutqqa emotsional rang beradi:

- “voy dod” (hayrat)
- “anaqa-da” (tasdiq)

c) Individual nutqni ifodalash

Har bir personaj o'ziga xos gapiradi. Bu esa yozuvchiga obrazni chuqur ochish imkonini beradi.

4. Badiiy adabiyotda sheva so'zlarning o'rni

O'zbek adabiyotida ko'plab yozuvchilar sheva elementlaridan unumli foydalangan:

- Qishloq hayoti tasvirida
- Realistik obraz yaratishda
- Dialoglarni tabiiy qilishda

Masalan, qahramonning:

- saviyasi
- yoshi
- ijtimoiy holati

sheva orqali ochib beriladi.

5. Sheva va adabiy til munosabati

Adabiy til – umumxalq uchun tushunarli va me'yorlashgan til shaklidir. Shevalar esa uning boyishiga xizmat qiladi.

Ularning o'zaro munosabati:

- Shevalar adabiy tilni boyitadi
- Adabiy til esa umumiy aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi

Ba'zi sheva so'zlar vaqt o'tishi bilan adabiy tilga ham kirib keladi.

6. Sheva so'zlardan foydalanish me'yori

Sheva so'zlarni qo'llashda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- Ilmiy uslubda cheklangan qo'llanadi
- Rasmiy hujjatlarda deyarli ishlatilmaydi
- Badiiy va og'zaki nutqda keng qo'llanadi

Noto'g'ri qo'llanish nutq madaniyatiga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Xulosa. Shevaga xos so'zlar o'zbek tilining ajralmas qismi bo'lib, uning boyligi va rang-barangligini ta'minlaydi. Ular nafaqat aloqa vositasi, balki milliy madaniyat va an'analarni ifodalovchi muhim unsurlardir.

Uslubiy jihatdan sheva so'zlar:

- nutqni jonlantiradi
- obrazlilikni oshiradi
- milliylikni aks ettiradi

Shu bois, ularni to'g'ri va o'rinli qo'llash til madaniyatining muhim ko'rsatkichidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent, 2020.
2. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent, 2018.
3. A. G'ulomov. O'zbek tilining dialektologiyasi. – Toshkent, 2015.
4. N. Mahmudov. Til va nutq madaniyati. – Toshkent, 2019.
5. O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari. – Toshkent, 2017.
6. Internet manbalari va ilmiy maqolalar (Ziyonet, Google Scholar).